

נטיות חשיבה

נטיות חשיבה:

1. זיקות והרגלים של השכל המסייעים לחשיבה פוריה.
2. מגמות קבועות באופן החשיבה, כפי שהן משתקפות לאורך זמן במצבי חשיבה שונים.

כל אתלט יגיד לכם שעל-מנת להצטיין בספורט דרושים יותר מסתם יכולת וכישרון. תארו לעצמכם שתי מחליקות על הקרח בעלות יכולת שווה. שתיהן מקוות להגיע לאולימפיאדה. האחת משקיעה מאמץ וזמן באימון הנדרש ומבצעת את כל התרגילים שמטיל עליה המאמן ככתבם וכלשונם עד שהיא שולטת בהם היטב. השנייה, לעומתה, נוטה לפתח ולמצות את מרב יכולתה. שאיפתה לביצועים יצירתיים דוחפת אותה לחפש תדיר אחר תנועות חדשות כדי לשכלל את ביצועיה. הנכונות לקחת על עצמה סיכונים מובילה אותה ליצור שילוב רענן של תנועות, מה שהופך להיות סגנונה האישי. הדחף לבדיקה מתמדת של גבולות מסורת ההחלקה הממוסדת, תוך כדי ניסוי ושעשוע, מוביל אותה לנסות צירופים בלתי רגילים של מוסיקה ושל תנועה. ניתן לומר שהיא נוטה למקוריות, לחקירה ולהסתכנות מהנה. יחד עם זאת, היא נוטה להיות זהירה ולנתח את הטכניקה שלה באמצעות פיקוח מתמיד על ביצועיה. שאיפתה להשתפר מעודדת את הנטייה להתמיד ולהציב לעצמה ברציפות יעדים להתקדמות. יכולות ומיומנויות כשלעצמן, אין בהן כדי להסביר ביצועים אנושיים. יכולת אינה ערובה למיצוי המרבי. בדוגמה לעיל, שתי המחליקות הראו יכולת התחלתית זהה, ובכל זאת השנייה השתמשה ביכולתה בצורה טובה יותר. מהו המיוחד במחליקה השנייה? תכונותיה האופייניות הן נטיותיה לאתגר את עצמה, לחפש כיוונים חדשים, להסתכן, להיות ביקורתית, ונכונותה להיאבק על-מנת להשתפר. תכונות אלה מלמדות מעט על יכולתה המקורית, אך מלמדות הרבה על גישתה למקצועה. באופן כללי, נטיות מייצגות את רצונותיו של אדם להשתמש ביכולותיו בדרכים ובכיוונים מסוימים; הביצועים האנושיים מורכבים משילוב של יכולות ונטיות.

חשיבה היא מאמץ אנושי הכולל יכולות ונטיות. אנו יודעים שיכולות קוגניטיביות משחקות תפקיד מרכזי בחשיבה. אבל, שוב, קיומה של יכולת חשיבה אינה ערובה לכך שבעליה יעשה בה שימוש טוב. מה שמייחד את החושב הטוב מן החושב הממוצע אינו רק יכולת קוגניטיבית טובה יותר; חושבים טובים מתבלטים בכך שהם משתמשים בכוחותיהם האינטלקטואליים הסגוליים בדרכים פוריות וחקרניות. חושבים טובים מאופיינים בנטיות החשיבה שלהם — נטיותיהם הקבועות לחקור, לדרוש

אדיב, להיות ביישן, לאכול הרבה מדי, לשחק כדורגל, להיות שכן, לחלוש בהקיץ, ללכת לישון מאוחר).

מר מרקוס: אני חושב שקלטתם את הרעיון. עתה, הבה נדבר על נטיות החשיבה שלכם. ציינו מספר נטיות המתארות את החשיבה שלכם.

תלמיד 1: אמי אומרת שאני סקרן. היא אומרת שלעולם איני מפסיק לשאול שאלות.

תלמידה 2: בדרך-כלל אני מתאמצת לחשוב עוד ועוד. אבל לפעמים, למשל כאשר אני מנסה לפתור בעיה במתמטיקה ואיני מצליחה, אני נעשית מתוסכלת ומוותרת.

תלמיד 3: לפני שאני מקבל החלטה, אני חושב על כל האפשרויות ורק אז אני מחליט.

מר מרקוס: יפה. מעתה ועד לסוף השליש אני מבקש שכולנו נשים לב לנטיות החשיבה שלנו. נלמד כיצד לזהות אותן ונחליט אילו מהן היינו רוצים לשפר. הבה נתחיל בעריכת רשימה של כמה מן הנטיות שהזכרנו עד עתה ונראה אם ובאיזו מידה הן מסייעות לנו לחשוב היטב.

לאורך כל השליש מר מרקוס שומר על חיוניות הרעיון של נטיות החשיבה. הוא מתרגל את תלמידיו במיומנויות חשיבה, כמו, להסתכל על דברים מזוויות ראייה שונות ומתוך פרספקטיבה רחבה יותר. במקביל, הוא גם מפתח את המודעות שלהם לדפוסי החשיבה שלהם ולנטיותיהם. הוא משוכנע שאם יטפח בקרב תלמידיו את נטיות החשיבה הנכונות, יגברו הסיכויים שהם, אכן, ישתמשו במיומנויות החשיבה שרכשו.

נטיות חשיבה - מהן?

נטיות חשיבה הן מגמות להפעיל דפוסי חשיבה מסוימים. בדיוק כפי שאנו יכולים לדבר על נטייה של מישהו להיות ידידותי או חרוץ, כך אנו יכולים לדבר על נטייה של מישהו להיות סקרן, או שיטתי, או מתמיד בחשיבתו. חושבים טובים נוטים לחקור, לשאול שאלות, לבחון שטחים חדשים, לבקש הבהרות, לחשוב בצורה ביקורתית וזהירה, לארגן את חשיבתם וכך הלאה.

כשלאדם יש נטייה כלשהי, פירושו שהוא נוטה להתנהג כך לאורך זמן. מכאן שמאפיין חשוב של נטיות החשיבה הוא עקביותן במצבי חשיבה שונים ומגוונים. כאשר אנו אומרים שמישהו הוא חושב שיטתי, משמעות

ולבדוק תחומים חדשים, לחפש הבהרות, לחשוב באופן ביקורתי וזהיר, להיות בעלי חשיבה מאורגנת ועוד.

מרבית המאמצים בהוראת החשיבה מכוונים לטיפוח מיומנויות חשיבה. מלמדים את התלמידים אסטרטגיות שמטרתן להגביר את יכולות החשיבה שלהם. אולם, לעתים קרובות התלמידים אינם עושים שימוש במיומנויות חשיבה אלה, כי לא פתחו בהם את הנטייה ואת ההרגל לשימוש יעיל במיומנויות חשיבה. דרך אחת להשיג יעד זה היא באמצעות גישה להוראת חשיבה המדגישה את הנטיות והיכולות של החשיבה כאחד. קחו לדוגמה את מר מרקוס, מורה להיסטוריה בכיתה י', הרואה בבחינת הדברים מנקודות מבט שונות את המפתח לחשיבה טובה ולשיקול דעת במדעי החברה. והנה, כאשר הוא מעמיד לדיון בעיה היסטורית או בעיה שוטפת השנויה במחלוקת, הוא שם לב לכך שהתלמידים מעלים טיעונים לחיזוק נקודת המבט שלהם בלבד.

בדיון על החלטת הנשיא טרומן להטיל את פצצת האטום במלחמת העולם השנייה, טען רוברט: "זה חייב היה להיעשות על-מנת להפסיק את המלחמה. אילו לא הטילו את הפצצה היה ההרג נמשך". סוזן הביאה נימוקים הפוכים: "הפצצה הרגה הרבה אנשים חפים מפשע. וגם, איש לא ידע איזו השפעה עולמית תהיה לפיצוץ".

מתוך התנהגותם הספונטנית הסיק מר מרקוס שחסרות להם נטיות לחפש בכוחות עצמם נקודות מבט נוספות. לכן, אחרי שניתנה לתלמידים ההזדמנות להציג ראיות בעד נקודות המבט שלהם, הציב מר מרקוס את האתגר הבא: "רוברט, האם תוכל לנסות לטעון בעד נקודת המבט של סוזן? וסוזן, נסי לגבש טיעון לחיזוק נקודת המבט של רוברט". למרות שהתלמידים התלבטו, מר מרקוס מצא שהם מסוגלים לטעון טיעונים של הצד השני כאשר התבקשו לעשות כן; היכולת קיימת, אבל, ברור שאין הם חושבים על כך בעצמם. לאחר שהכיר בכך, החליט מר מרקוס לעשות יותר מאשר להסתפק בטיפוח האסטרטגיה של אימוץ נקודת המבט של האחר; הוא החליט לדבר באופן מפורש על נטיות החשיבה.

מר מרקוס: רוברט וסוזן הראו לנו, בתחילה, שכולנו נוטים להתבונן בדברים מנקודת המבט שלנו. ניתן לומר שיש לנו נטייה לראות את הדברים מבעד למשקפיים שלנו. האם מישהו יכול לומר למה אני מתכוון באמרי "נטייה"?

תלמיד 1: זה מה שאתה. כמו, למשל, כאשר למישהו יש נטייה להיות שמח; פירוש הדבר שהוא נוטה להיות שמח כל הזמן.

מר מרקוס: נכון. מדובר בנטיות טבעיות להתנהג בדרך מסוימת. לדוגמה, לאדם עשויה להיות נטייה להתחשב באחרים, או להתנצח, או להתעורר מאוחר בבוקר. ספרו לי על כמה מנטיותיכם (התלמידים מביאים דוגמאות — כמו נטייה להיות שמח, להיות

נטיות נרכשות בתוך ההקשר של סביבה תרבותית ומושפעות על-ידיה. הניסיון היום-יומי מראה שנטיות מתגבשות באמצעות אינטראקציה חברתית — היבט מפתח של תהליך התרבות. קחו לדוגמה את הפתיחות. כיצד אנשים מאמצים גישות ואמונות הגורמות להם להעריך פתיחות? אולי בילדותם גדלו במשפחה שבה נהגו לדון בדברים באופן פתוח ולשקול נקודות מבט חלופיות, לא למהר לשפוט דברים, ולהיות נכונים לשנות דעות על-סמך טיעונים חדשים. בהשפעת ההתנהגות והערכים של התרבות הסובבת אותם, אנשים אימצו נטייה לפתיחות.

בדרך דומה, המטרה בכיתה אינה ללמד נטיות חשיבה אלא לטפח נטיות חשיבה בתוך הקשר תרבותי. על-מנת לממש תרבות של הנטיות, אין די בהכנת תוכנית לשיעור שבו תלמדו על נטיות, כפי שאתם מלמדים תוכן מסוים או מיומנויות. בעוד ששיעורים שבהם מלמדים על נטיות באופן מפורש עשויים להועיל, אין להזניח את הצורך בגישה מתמשכת, כוללת וסביבתית. נטיות חשיבה חייבות להיות מטופחות בתוך ההקשר של תרבות החשיבה.

חמש נטיות לחשיבה טובה

באופן טבעי, ניתן לזהות אין-ספור נטיות חשיבה. המטרה כאן היא שהתלמיד ירכוש מספר מצומצם של נטיות המבטיחות חשיבה טובה. לא כל נטיות החשיבה מטיבות עם החשיבה; כמה מהן — כמו הנטייה לוותר בקלות שעה שנתקלים בקושי, או הנטייה להתעלם בעקשנות מהוראות — חוסמות, למעשה, את החשיבה הטובה. להלן נציג חמש נטיות חשיבה כלליות, רחבות, ניתנות להוראה, אשר תרומתן לחשיבה טובה היא רבה.

1. **הנטייה להיות סקרן ולשאל שאלות** כוללת את הצורך לשאול, לחקור, לתהות, להציב שאלות, לבדוק הלאה, להתבונן מעבר למה שנתון.
2. **הנטייה לחשוב באופן רחב והרפתקני** כוללת את הדחף לגלות נקודות מבט חדשות, לפתיחות, לגמישות, לנסות דברים ולהעלות רעיונות חדשים, להשתעשע.
3. **הנטייה לחשוב ולהעלות טיעונים בהירים וזהירים** כוללת את השאיפה לחיפוש הבהרות, להבין לעומק, לדייק, להעמיק, להיות עירני לשגיאות אפשריות.
4. **הנטייה לארגן את החשיבה** כוללת את הצורך להיות מסודר והגיוני, להיות מתוכנן, לחשוב מראש, לתקוף דברים בצורה מחושבת ושיטתית.
5. **הנטייה להקדיש זמן לחשיבה** כוללת את המגמה להקדיש זמן ומאמץ לחשיבה.

הדבר היא שהוא נוטה להפעיל חשיבה שיטתית במצבים שונים, יום אחר יום, שבוע אחר שבוע. לפיכך, בניגוד ליכולות, שאותן ניתן להעריך בנקודת זמן מסוימת, נטיות חשיבה, על-פי הגדרתן, הן נטיות המשתקפות לאורך זמן.

כאשר מנסים לטפח נטיות חשיבה של תלמידים בכיתה, חשוב להכיר בכך שדרוש זמן כדי לפתחן ושהן מתגלות רק לאחר זמן. נטיות אינן ניתנות להעברה כמו קטעי מידע; יש לטפח אותן באופן מתמיד, כמו שמטפחים צמח, עד שיתפתחו ויתגבשו. אם החלטתם לטפח נטיות חשיבה בקרב תלמידים, עליכם להקדיש לכך תשומת לב קבועה לאורך כל תוכנית הלימודים. זה חייב להיות נושא מתמשך החוזר שוב ושוב, ולא נושא הנלמד לאורך מספר שיעורים בלבד.

ובאופן דומה, בהערכת ההתקדמות של נטיות החשיבה של התלמידים, צפו לכך שיעבור זמן עד שנטיות אלו תקבלנה ביטוי נראה לעין. אתם עשויים לגלות שהשינויים הנראים בדפוסי חשיבתם, הנובעים מהפנמה הדרגתית של נטיות לחשיבה טובה, הם קטנים. מצד שני, יהיה לכם סיפוק מכך שאתם מסייעים להם לטפח הרגלי חשיבה שיתקיימו לטווח ארוך.

מהו הדבר שהופך אדם לבעל נטייה לחשוב היטב? המקורות לכך הם מגוונים למדי. נטיות יכולות לנבוע מהרגלים, מתוכנית פעולה, מהנעות, משאיפות, מרגשות, מגישות, מאמונות, מהבנות, מערכים, או מגורמים אחרים. אדם יכול להיות מאורגן בחשיבתו בגלל הרגל, או בגלל תוכנית מחושבת לנהוג כך. בדומה, אדם עשוי לנטות לחשוב בצורה מאורגנת הודות לאמונה שלו שזה משתלם, או הודות לחוש שיש לו לעיצוב ולסדר טוב — כפי שעשוי להיות לאמן. נטיות יכולות להיות מונעות על-ידי כוחות פולחניים, כמעט, על-ידי יסודות רגשיים כמו עמדות, רגשות, שאיפות, ועל-ידי גורמים אחרים. המגוון רחב, והשפעות רבות משחקות כאן תפקיד.

מאחר שהמקורות לנטיות מורכבים כל-כך, העבודה שיש להקדיש כדי לטפחן מתמקדת בחזיתות רבות: הגברת המודעות, בניית הרגלים, טיפוח ערכים, שינוי עמדות ואמונות, עידוד מוטיבציה פנימית, וכדומה. תארו לעצמכם, לדוגמה, שאתם מנסים להחדיר בקרב התלמידים את הנטייה להיות חושבים זהירים ומעמיקים. אתם תנסו בוודאי לפתח את המודעות למצבים שבהם דרושה זהירות ועמקות באמצעות דיון בשאלה — מתי סביר יותר שיעשו מחדלים ושגיאות שמחירם יקר? אתם תנסו לבסס הרגלים על-ידי-כך שתפעילו את החשיבה הזהירה של התלמידים באופן סדיר, עד אשר זו תהפוך לנטייה מתורגלת היטב. כעת אתם יכולים לדון בערכה של חשיבה זהירה ומדויקת, ולנסות לשנות את הגישה המקובלת הטוענת שהדבר כרוך במאמץ גדול מדי. יתרה מזו, תוכלו להניע את התלמידים בכך שתראו להם שחשיבה זהירה למן ההתחלה חוסכת מאמץ אחר-כך. באמצעות טיפוח הנטיות בחזיתות שונות, אתם מניחים בסיס טוב יותר לפיתוחן של נטיות חשיבה מתמידות.

חמש נטיות חשיבה אלה מייצגות, על-רגל-אחת, חלק מנטיות המפתח לחשיבה טובה, אך אינן מתכוונות למצות אותה בכללותה. קיימות אין-ספור נטיות שניתן לטעון שיש בהן משום תרומה מועילה לחשיבה טובה. הנקודה החשובה המועלית בפרק זה ובשאר פרקי הספר היא שאפשר ורצוי להסתכל על החשיבה מנקודת המבט של הנטיות.

מדוע חשוב לטפח נטיות חשיבה?

כבר עמדנו על כך שאין די ביכולות. יכולות ונטיות משולבות זו בזו, כמו אהבה ונישואין, כמו סוס ועגלה. הן מצטרפות לשלמות שערכה עולה על סך כל מרכיביה. בכל זאת נתבונן בארבע סיבות עיקריות לחשיבות ולתרומה החיונית של נטיות החשיבה להוראת חשיבה.

1. **הנטיות חיוניות להוצאת החשיבה הטובה מן הכוח אל הפועל.** ייתכן שיש למישהו יכולת לראות את שני צדדיו של המטבע. אבל, אם אין לו נטייה לעשות כן ורגישות לזהות מתי הדבר רצוי וחשוב, היכולת תישאר בגדר יכולת בכוח בלבד. במילים אחרות, הנטייה לחפש אחר נקודות מבט ולגלות פתיחות כלפיהן היא זו שמכניסה את היכולת לפעולה. לכן, כאשר מלמדים חשיבה לא די להדגיש את פיתוחן של מיומנויות חשיבה ויכולות מסוימות, כפי שעושות גישות רבות לטיפוח החשיבה. הגישה הנכונה היא זו המשלבת את פיתוח היכולות עם טיפוח הנטיות (בהקשר זה, ראו גם פרקים 12 ו-13 על הוראה לשם העברה).

2. **הוראת נטיות חשיבה מגבירה את מודעות התלמידים לדפוס החשיבה שלהם עצמם.** לעתים קרובות תלמידים אינם מודעים להרגלי החשיבה שלהם. הרגלי חשיבה קלוקלים, כמו פיזור נפש או עצלות, עלולים לבטל את מיומנויות החשיבה הספציפיות שנלמדו. לכן, התלמידים חייבים להיות מודעים לדפוס חשיבתם הנוכחית שעה שהם לומדים דפוס חשיבה חדשים. הוראת נטיות חשיבה דורשת דיון מפורש ובחינה של הרגלי החשיבה של התלמידים; היא מעודדת אותם להיות עירניים להזדמנויות לחשיבה טובה יותר. ללא טיפוח עירנות כזו, קטן הסיכוי שדפוס החשיבה ישתנו.

3. **הוראת נטיות חשיבה תקנה לתלמידים הבנה טובה יותר של מהות החשיבה הטובה.** כאשר אנו אומרים על מישהו שהוא חושב טוב, אנו מתכוונים לומר שאותו אדם מפגין נטיות לפעול בדרכים שיש מאחוריהן חשיבה טובה היא היערכות נפשית ושלכלית, אוסף של גישות ונטיות שאתן ניגשים לחשיבה. חשוב לצייר בפני התלמידים תמונה של חשיבה טובה שבה כלולה ההיערכות הנפשית והשלכלית מבחינת נטיות

החשיבה. לתלמידים יש דעות מוטעות על חושבים טובים, ולעתים קרובות הם מזהים חשיבה טובה עם פקחות. הם חייבים להבין שחשיבה טובה אינה עניין של אינטלקט בלבד.

4. **הוראת נטיות חשיבה תטפח בתלמידים הרגלים מתמשכים של חשיבה טובה.** שלא כמו בהוראת מיומנויות חשיבה המכוונות להתנהגויות מסוימות, ההוראה של נטיות חשיבה מכוונת לפתח הרגלים ארוכי טווח בחשיבה טובה. על-פי ההגדרה, נטיות חשיבה הן מגמות מתמידות המתגלות לאורך הזמן. הרגלים מתמשכים אלו של חשיבה טובה הופכים למגמות מופנמות שהתלמידים יצטיידו בהן לקראת מצבי חשיבה בעתיד. כך, אם התלמידים יפתחו מגמה לחשוב בצורה מאורגנת, תגבר הסבירות שהם יגשו למצבי חשיבה חדשים בדרך מאורגנת. זהו בדיוק סוג ההעברה והקישור שאותו אנו רוצים לעודד ולטפח בתלמידינו.

"השורות התחתונות": איך לשלב נטיות חשיבה בתרבות הכיתה

הדיון הקודם מצייר תמונה כללית של תרבות כיתה, המיועדת לטפח נטיות חשיבה. אולם מעבר לתמונה הכללית, המורים רוצים להיות בטוחים שהם נוקטים צעדים משמעותיים לשם בניית תרבות של נטיות חשיבה בכיתה. להלן רשימת נקודות בקרה מסוג "השורה התחתונה", על-פיהן יכולים מורים למדוד את מידת התקדמותם לקראת גיבוש תרבות כיתה המטפחת נטיות חשיבה טובות.

1. **הדגימו נטיות חשיבה.** הדגימו בפני התלמידים נטיות חשיבה טובות כך שיוכלו לזפות בהן באופן קבוע. השתמשו בדמויות היסטוריות ובהוגים מפורסמים כמופתים לנטיות חשיבה. היו אתם דוגמה טובה לנטיות חשיבה ועודדו אף את התלמידים להיות דוגמה טובה לחבריהם.

2. **הסבירו כיצד נטיות חשיבה מסייעות לחשיבה, ומתי הן נכנסות לפעולה.** דונו עם התלמידים בשאלה כיצד משפיעות נטיות על החשיבה, והסבירו כיצד נטיות מסוימות יכולות לסייע לחשיבה טובה. דונו עמם ועודדו אותם להשתמש בסימנים המצביעים על מגבלות בחשיבתם, ולמדו אותם כיצד לפתח את רגישותם להזדמנויות של חשיבה טובה יותר.

3. **עודדו אינטראקציה.** ספקו לתלמידים הזדמנויות וזמן להתנסות בחשיבתם — להיות הרפתקנים, חקרנים, זהירים ובודקים. כאשר התלמידים מכינים שיעורים, עונים על שאלות, עובדים על פתרון בעיות,

או מדברים בכיתה, עודדו אותם להיות קשובים לנטיות החשיבה שלהם עצמם ושל האחרים, ולהניע איש את רעהו לפתח נטיות חשיבה טובות.

4. ספקו משוב שיתמוך בנטיות חשיבה טובות. יש לטפח ציפיות לנטיות חשיבה טובות — על-ידי הצבת סטנדרטים מפורשים, קיום דיונים על ערכן של נטיות חשיבה טובה, ויצירת נורמות לחשיבה במסגרת הכיתה. כאשר התלמידים מפגינים נטיות חשיבה טובות, אתרו וחזקו את הנטיות הרצויות. נסו לתכנן פעילויות שיינתן בהן גמול בעבור חשיבה טובה (כמו, למשל, הערכה-עצמית, הצלחה, שעשוע). עדיף מתן משוב חיובי והצעות לשיפור על פני מתן משוב שלילי; עודדו תלמידים לעשות כך בינם לבין עצמם. שאפו לייסד מקום מבטחים לחשיבה שבו יחושו התלמידים חופשיים להעז ולהסתכן במהלך חשיבתם.

פרק 5 מציע מספר דוגמאות כיצד ניתן לטפח נטיות חשיבה בכיתה. הפרק כולל גם הנחיות למחנכים הרוצים לנסות חלק מרעיונות אלה בכיתותיהם, ושיטות של תְּרָבוּת מתמשך.